

УДК 314.174

Лещук Галина Василівна
кандидат педагогічних наук, доцент

Петришин Людмила Йосипівна
доктор педагогічних наук, доцент

кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, м.Тернопіль, Україна

ВПЛИВ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА СОЦІАЛЬНУ СТАБІЛЬНІСТЬ У СУСПІЛЬСТВІ

У статті проаналізовано корелятивний зв'язок демографічних процесів і соціальної стабільності суспільства. Здійснено термінологічне дослідження демографічних процесів, виокремлено чинники впливу на них. Розкрито особливості перебігу основних демографічних процесів (старіння, народжуваність, міграція) на сучасному етапі та їх впливу на розвиток соціуму. Обґрунтовано необхідність подальших досліджень щодо попередження негативного впливу демографічних процесів на суспільний розвиток.

Ключові слова: демографічні процеси, суспільство, соціальна стабільність, соціальний розвиток, старіння, народжуваність, міграція.

Вступ. Сучасний соціум є складним та мінливим організмом, який зазнає перманентного впливу різноманітних чинників, які визначають вектори його розвитку. В силу своєї інерційності демографічні процеси є одними із ключових серед механізмів та регуляторів економічного, соціального, інтелектуального потенціалу людства. Аналіз демографічних процесів, прогнозування їх перебігу у значній мірі дозволяє скорегувати напрямки розвитку суспільства у позитивне русло.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обґрунтуванням теорій демографічного розвитку суспільства займалися зарубіжні вчені Р.Істерлін, А.Карлсон, Дж.Колдвелл, Р.Фрідман, С.Хантінгтон, Т.Шульц та інші. Демографічні процеси є предметом наукових розвідок таких вітчизняних науковців як: С.Аксьонова, В.Воропаєв, С.Мельник (народжуваність населення), Е.Лібанова, О. Малиновська, І.Мостова, О.Позняк (міграції населення), Б.Крімер, Л.Слюсар (шлюбно-сімейні процеси), О.Рудницький, П.Шевчук (смертність населення).

Мета статті полягає у спробі проаналізувати кореляцію між соціальною стабільністю в соціумі та демографічними процесами.

Виклад основного матеріалу. Для обґрунтування тенденцій демографічного розвитку окремих країн та світу в цілому використовуються різні теорії (економічна, народжуваності, демографічного переходу тощо). Розробники згаданих теорій (Б. Урланіс, А. Коул, Е. Гувер, Е. Фелпс, Х. Лейбенштейн) здебільшого відштовхуються від оцінки впливу демографічних процесів (насамперед, народжуваності та смертності) на соціальний та економічний розвиток суспільства [2]. При цьому під демографічними процесами слід розуміти сукупність демографічних подій, які відбуваються з населенням в цілому (народжуваність, смертність, шлюбність, міграційний рух населення). «Демографічні процеси» – узагальнене поняття, яке співвідноситься більшою мірою із макропроцесами, які мають місце у світі в цілому, в окремій країні чи регіоні.

На демографічні процеси впливають три групи чинників: 1) далекотермінові, глобальні зміни в масштабах світу; 2) середньотермінові, які визначають модель демографічного розвитку конкретного регіону чи країни; 3) короткотермінові, зумовлені змінами останніх років [2].

Одним із найбільш помітних демографічних явищ цивілізованого світу є *старіння населення*.

Сучасні демографічні дослідження прогнозують, що після 2020 року населення світу збереже сучасну тенденцію до старіння: частка людей у віці від 65 років зростатиме, у той час як кількість дітей п'ятирічного та молодшого віку буде скорочуватися. До кінця десятиліття вперше в історії кількість людей похилого віку в світі перевищить кількість дітей. Згідно досліджень Всесвітньої асамблеї із проблем старіння до 2050 року близько 21% населення світу становитимуть літні люди. Дітей буде майже вдвічі менше: їх частка в світовому населенні становитиме 7,2%, що є безпрецедентною ситуацією в історії людської цивілізації. Зростання чисельності людей похилого віку при одночасному зниженні частки дітей – своєрідний феномен сучасності, який прихлює в собі далекотермінові негативні наслідки, які торкнуться практично усіх сфер суспільного життя: медичної, економічної, соціальної. Середня тривалість життя при цьому буде збільшуватися приблизно на рік щоп'ять років і до 2050 року складе 77,1 років (в 1950 році вона становила 48 років). Кількість людей старших 60 років збільшиться до 2,1 мільярда (зараз їх 901 мільйон). Середній вік населення на Землі сьогодні становить 29,6 років, до 2050 року він досягне 36 років. До 2050 року 80% літніх людей будуть жити в країнах, що розвиваються, таким чином, високо розвинуті країни при відсутності зміни демографічної політики приречені на депопуляцію та соціальний і гендерний дисбаланс [3; 4].

У різних країнах процес зростання чисельності осіб похилого віку проходить різними темпами і визначається історичними, культурними, релігійними, економічними та соціальними чинниками. Так, Франції знадобилося 115 років, з 1865 до 1980, для того, щоб кількість літніх людей подвоїлася, збільшившись із 7 до 17%, у Китаї ж цей процес зайняв лише 27 років, за які частка людей похилого віку зросла з 10 до 20%. В Україні за 25 років кількість осіб, яким за 60, майже не змінилася – у 1991 році їх було 9,631 млн, а у 2016 – 9,417 млн. Однак при цьому катастрофічно скоротилася кількість дітей – майже удвічі у порівнянні із 1991 роком: з 13,225 млн – до 7,614 млн. У комплексі це призвело до загального скорочення населення України на 8 млн. осіб (рис. 1) [5].

Населення України за статтю

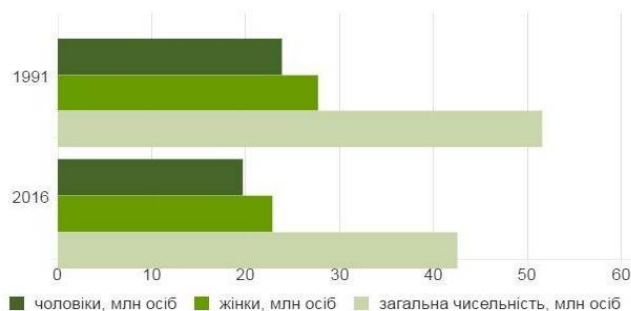

Рис. Кількість населення в Україні за гендерною ознакою.

Старіння населення як феномен характеризується практично незворотним характером: малоімовірно, що у майбутньому частка молодих людей у структурі населення колись наблизиться до колишніх показників. Особливість українського суспільства полягає в тому, що в цілому при відносно стабільній частці людей похилого віку, скорочення населення відбувається дуже швидкими темпами за рахунок високої смертності: у 1991 році в Україні померло 669 тис. осіб, у 2015 – 594 тис. осіб. Піковими у смертності серед українців були 1999-2009 роки, коли в Україні помирало понад 700 тис. людей на рік, найбільше – у 2005 році, коли померли 782 тис. осіб. Зберігається гендерна диспропорція у смертності та тривалості життя чоловіків та жінок: чоловіки живуть у середньому на 10-11 р. менше від жінок (66 проти 76) [5; 6].

До демографічних процесів, які, з одного боку, мають біологічне походження, з іншого – визначаються соціально-економічними, культурними, політичними чинниками, відноситься *народжуваність*. Співвідношення природних і соціальних факторів народжуваності змінюється паралельно із розвитком усього суспільства, його структур, соціальних інститутів, зокрема, інституту шлюбу та сім'ї. Парадоксальність феномену народжуваності полягає у його неоднозначному взаємозв'язку із рівнем соціально-економічного розвитку того чи іншого соціуму: з одного боку, низька народжуваність здебільшого притаманна державам високорозвинутим, з іншого – вона не є гарантією економічного процвітання, про що й може свідчити приклад України. У нас найгірші показники народжуваності припадали на 1999-2002 рр. – тоді в Україні народжувалося менше 400 тис. немовлят. Найменший показник народжених на кожну тисячу осіб – лише 7,7 – був зафіксований у 2001 році. Відповідно, з 1994 року у нас відбувається абсолютне скорочення чисельності населення [5].

Дослідження причин спаду народжуваності дозволяє його пов'язувати не лише з періодичними коливаннями економічної та політичної ситуації, а з більш глибокими перетвореннями, які охоплюють розширення свободи вибору як для чоловіків, так і жінок, боротьбу за гендерну рівність партнерів у шлюбі, обмеження та звуження контактів між поколіннями, зміну життєвих та соціальних пріоритетів жінок, перегляд становища жінки та дітей у сім'ї, підвищення запитів до якості власного життя і якості життя дітей, підвищення контрацептивної культури населення.

Найвагомішими причинами зміни характеру народжуваності в Україні є: перехід від багатодітної до одно- та малодітної моделі сім'ї; зміна вікової моделі народжуваності та «постарінання» віку ді-

тонородження; зміни у структурі народжуваності за черговістю народження; зростання частки позашлюбних народжень. Серед основних наслідків зменшення народжуваності, окрім економічних і демографічних, слід також відзначити моральні, серед яких – розвиток егоїзму у дітей та молоді, зниження контактності, комунікабельності та соціальної відповідальності людей; етичні наслідки, що виявляють загрозу формування споживацького ставлення до життя [1].

У ситуації, коли в одних країнах спостерігається надмірне зростання чисельності населення, а в інших відчутними є процеси депопуляції, важливим фактором вирішення демографічних проблем як розвинутих, так і країн, які розвиваються, є міжнародна *міграція населення*. За оцінками ООН сьогодні у світі налічується близько 232 млн. мігрантів [1]. У середньому Європа щорічно приймає близько 600 тис. мігрантів. Якщо такі темпи міграції збережуться, то до 2050 року чисельність населення в Європі скоротиться на 96 млн. осіб. Без нових мігрантів цей спад буде ще відчутнішим – 139 млн. Таким чином, уже сьогодні зовнішня міграція частково дозволяє вирішити проблему із спадом народжуваності у європейських країнах [7].

Міжнародна міграція є важливим феноменом сучасного світу, що переживає епоху глобалізації. Вона може стати одним із ключових факторів розвитку: саме міжнародна міграція є одним із найефективніших і швидких засобів скорочення бідності попри певні негативні наслідки – культурний та релігійний дисбаланс у консервативних суспільствах, посилення ксенофобії, порушення соціальної стабільності життєвої ситуації самих мігрантів, загострення конкуренції за якісні людські ресурси, поглиблення дисбалансу в розміщенні населення та його структурі тощо. Також у зв'язку із сучасними тенденціями соціально-економічного розвитку суспільства особливого значення набуває інтелектуальна міграція, яка дозволяє забезпечити мобільність інтелектуального людського потенціалу, заощадити на підготовці фахівців і таким чином стати одним із найважливіших факторів економічного та соціального розвитку країн, які приймають мігрантів.

В Україні загальна кількість зареєстрованих переміщень, що включає всіх мігрантів незалежно від напрямку їх руху, становить щорічно майже півтора мільйони осіб [1]. При цьому, як і раніше, всередині країни переміщується велика кількість людей: внутрішньорегіональний та міжрегіональний перерозподіл населення складає більше 90% всіх міграційних потоків в Україні. Структура міграційних потоків свідчить, що внутрішньорегіональні переміщення людей становлять більше половини всіх міграцій в Україні. Як і в попередні роки, основним типом міграційного руху залишається перерозподіл населення між сільською місцевістю і містами в межах конкретного регіону. У зв'язку із поглибленням соціально-економічної кризи все більшого значення набуває зовнішня трудова міграція. За різними оцінками, кількість трудових мігрантів в Україні охоплює від 7 до 15% населення працездатного віку. Частка емігрантів в Україні становить 11,6%, іммігрантів – 5,0%, а міграційне сальдо відповідно – 6,6% [1].

Висновки. Зважаючи на акселеровані темпи старіння та падіння народжуваності, в Україні практично вичерпаний потенціал демографічного зростання, що неминуче відображається на соціально-економічній стабільності в державі: скорочення працездатного населення, яке є виробником матеріальних ресурсів, зростання видатків на соціальну та медичну під-

тримку літніх людей. Згадані демографічні процеси ведуть до неухильного скорочення чисельності населення в Україні, економічного на соціального дисбалансу. Позитивний внесок міграцій у вирівнювання демографічної ситуації в Україні є надто незначним: лише у перші два роки після здобуття незалежності відбувався незначний приріст населення за рахунок колишніх емігрантів, які вирішили повернутися на

історичну батьківщину. Однак цей «етнічний» ресурс дуже швидко вичерпався і сьогодні етнічне міграційне сальдо в Україні є негативним. У даному контексті перспективними є наукові розвідки, пов'язані із пошуком шляхів покращення демографічної ситуації в Україні шляхом нівелювання негативних чинників, які стимулюють демографічні процеси старіння та падіння народжуваності.

Список використаної літератури

1. Населення України: демографічні складові людського розвитку [Текст]: [кол. монографія] / Нац. акад. наук України, Ін-т демографії та соц. дослідж. ім.М.В.Птухи; [за ред. О.М.Гладуна]. – Умань: Сочінський, 2015. – 178 с.
2. Дрепа Е.Н. Теоретико-методологические подходы к исследованию демографических процессов / Е.Н.Дрепа // Современные исследования социальных проблем: электронный научный журнал. [Электронный ресурс]. – URL: 11.06.2016: <<http://sisp.nkras.ru>>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
3. Мир ждёт демографическая революция. [Электронный ресурс]. –<www.chaskor.ru/article/mir_zhdet_demograficheskaya_revolutsiya_40532>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
4. World Population Ageing: 1950-2050. [Электронный ресурс]. – URL: <www.un.org/esa/population/publications/worldageing19502050/index.htm>. – Загол. з екрану. – Мова англ.
5. Зануда А. Українська демографія: що змінилося за 25 років / А. Зануда [Электронный ресурс]. – URL: <www.bbc.com/ukrainian/society/2016/08/160801_ukraine_demography_az>. – Загол. з екрану. – Мова укр.
6. Смертність населення України у трудоактивному віці (монографія) / Відпов. ред. Е.М.Лібанова. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 211 с.
7. Коваль П.Г. Современные тенденции демографических процессов в мире и в республике Беларусь //П.Коваль //Военная медицина. - 2008. - №2(7). -С.78-80

Лещук Галина

кандидат педагогических наук, доцент

Петришин Людмила

доктор педагогических наук, доцент

кафедра социальной педагогики и социальной работы

Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, г.Тернополь, Украина

ВЛИЯНИЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ НА СОЦИАЛЬНУЮ СТАБИЛЬНОСТЬ В ОБЩЕСТВЕ

В статье раскрыта корреляционная связь демографических процессов и социальной стабильности. Осуществлено терминологическое исследование демографических процессов, выделены факторы влияния на них. Раскрыты особенности течения основных демографических процессов (старение, рождаемость, миграция) и их влияния на развитие общества. Обоснована необходимость дальнейших исследований по предупреждению негативного влияния демографических процессов на общественное развитие.

Ключевые слова: демографические процессы, общество, социальная стабильность, социальное развитие, старение, рождаемость, миграция.

Leshchuk Halyna

Candidate of Pedagogical Sciences, Ph.D., Assistant Professor

Petryshyn Ludmyla

Doctor of Pedagogical Sciences, Assistant Professor

Department of Social Pedagogy and Social Work

Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk
Ternopil, Ukraine

INFLUENCE OF DEMOGRAPHIC PROCESSES ON SOCIAL STABILITY IN A SOCIETY

The article analyzes the correlative relationship of demographic processes and social stability. The terminological study of demographic processes has been conducted, the factors influencing have been isolated. Demographic processes are a key regulator of mechanisms and economic, social and intellectual potential of humanity. Demographic processes are a set of demographic events that take place with the general population (births, deaths, migration of population). Three groups of factors influence on the demographic processes: global change acrossing the world; the medium that define the model of demographic particular region or country; short-term, due to changes in recent years.

Key words: demographic processes, society, social stability, social development, aging, fertility, migration.